Vision Foundation
for Strategic Studies
دامه زراوه ی ڤیژن بۆ لێکۆڵینەوەی ستراتیجی

ڕێگەچارەی چەسپاندنی لامەرکەزیی لە هەرێمی کوردستاندا

Sulaymaniyah, Ashty,
Opposite to Azadi Park
www.visionfoundationiq.org
+964 772 330 0005

بە شی توێژینەوەکان -   دامە زراوە ی ڤیژن بۆ لێکۆڵینەوەی ستراتیجی

جۆری بڵاوکراوە:	بابەت:	توێژەر :
توێژینەوەی یاسایی بەراوردکاری	یاسایی	ئارام جەمال ، ئەحمەد عەلی ، چۆمان محمد ، کاروان کاظم

بەیاننامەی دامەزراوەکە:

دامەزراوەی ڤیژن بۆ لێکۆڵینەوەی ستراتیجی، لە پێناو تێگەشتنی هاوسەنگ و دروستکردنی داهاتوویەکی پرشنگدار و گەشەسەندوو بۆ هەرێمی کوردستان و عێراق کاردەکات. لە ڕێگەی ئەنجامدانی لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی ئەکادیمی لە سەرجەم گرفت و قەیرانە هاوچەرخەکان و دۆزینەوەی چارەسەری پراکتیکی گونجاو. ئێمە وەک ئەرکی سەرەکی دامەزراوەکەمان کە بریتییە لە پاراستن و پەرەپێدانی وڵاتەکەمان، دەمانەوێت لە ڕێگەی توێژینەوەی ستراتیژییەوە، بەرچاوڕوونی و نەخشەڕێگای گونجاو پێشکەش بە داڕێژەرانی سیاسەت و ناوەندەکانی بڕیار لە هەردوو حکومەتی فیدراڵی عێراق و حکومەتی هەرێمی کوردستان و هەر سێ دەسەڵاتی (جێبەجێکردن، یاسادانان و دادوەری)، ڕای گشتی و کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بکەین.

تێبینی:

ئەو زانیاریی، دەرئەنجام و ڕاسپاردانەی لە توێژینەوەکەدا خراونەتەڕوو بریتین لە دیدگای توێژەرانی توێژینەوەکە، کە مەرج نییە نوێنەرایەتی دیدگا و بۆچوونی دامەزراوەکەمان بکەن.

مافی بڵاکردنەوەی پارێزراوە © ٢٠٢٥

INFO@VFSSIQ.ORG
WWW.VFSSIQ.ORG

پوختە

ئەگەر لە هەرێمی کوردستاندا یاسای پارێزگاکان و یاساکانی دیکەی پەیوەندیدار بە لامەرکەزیی کارگێریی کتومت وەک خۆشیان جێبەجێبکرێن، هێشتا ناتوانن لامەرکەزیی کارگێڕیی پێگەیشتوو بەرجەستەبکەن، لەبەرئەوەی یاسا و دامودەزگا و دامەزراوە کارگێڕیی و سیاسییەکان هەڵگری میراتییەکی مەرکەزیی پتەون. لێرەوە ئەم توێژینەوەیە هەوڵ و گەڕانێکە بە نێو دەقی یاساکاندا و خستنەڕووی ڕێگەچارەی گونجاوە بە ئامانجی ڕاستکردنەوەی هەردوو تای تەرازووی دەسەڵات و بەرپرسیارێتی لەنێوان دامەزراوەکانی پایتەخت و یەکە کارگێڕییە خۆجێیەکاندا.

پێشەکی

ئەگەر دیموکراسی لە جەوهەردا دۆزینەوەی ڕێگەچارەی گونجاو بێت بۆ کێشەکانی دەسەڵات، ئەوا یەکێك لەو داهێنانانەی، کە مرۆڤایەتی لەناو ئەزمونی دەوڵەت - نەتەوەدا، وەك ڕێگەچارەیەك بۆ دابەشکردنی دەسەڵات پێیگەیشتووە و بۆتە میکانیزمێك بۆ قوڵکردنەوەی دیموکراسی، دابەشکردنی دەسەڵات و بەرپرسیارێتییەکانە لە نێوان پایتەخت و یەکە دەستوریی و کارگێڕییەکاندا، کە لە یاسای دەستوریی و یاسای کارگێڕیدا بە فیدڕالیزم و لامەرکەزیی کارگێڕیی ناسراوە. هەربۆیە لە دنیای هاوچەرخدا ناکرێت باس لە دیموکراسی بکرێت بە بێ پیادەکردنی یەکێک یان زیاتر لە فۆڕمەکانی لامەرکەزیی.

بەو پێیەی هەرێمی کوردستان هەرێمە تاقانەکەی دەوڵەتی فیدڕاڵی عێراقە و هەر لە سەرەتای ئەزمونەکەشیەوە (١٩٩١) خۆی بە دیموکراسی ناساندووە، لەبەرئەوە هەرێم دووجار مەحکومە بەوەی لامەرکەزیی کارگێڕیی پەیڕەوبکات.

لامەرکەزیی کارگێڕیی دابەشکردنی دەسەڵات و بەرپرسیارێتییە لەنێوان حکومەتی ناوەند و فەرمانگە و ئەنجومەنە خۆجێییە هەڵبژێردراوەکانی سنوری یەکە کارگێڕییەکان (پارێزگا و قەزا و ناحییەکان)، کە خاوەنی کەسایەتی مەعنەوین و تەواوکەری دامودەزگاکانی دەوڵەتن و سەربەخۆیی دارایی و بڕیاردانیان هەیە و هاوکات لەژێر چاودێری حکومەتی مەرکەزیشدان. سەبارەت بە پرسی لامەرکەزیی لە هەرێمی کوردستاندا، ساڵی (٢٠٠٩) پەرلەمانی کوردستان یاسای ژمارە (٣)ی پارێزگاکانی هەرێمی کوردستانی دەرچوواند و لە دوای هەڵبژاردنی دووەمین خولی ئەنجومەنی پارێزگاکانەوە (٢٠١٤-٤-٣٠) یاساکە کەوتە بواری جێبەجێکردنەوە.

بە پێی دیدگا و تێڕوانینی زاڵی سیاسی و پێکهاتەی ساڵی (٢٠٠٩)، یاسادانەرانی خولی دووەمی پەرلەمانی کوردستان هەوڵیانداوە ئەم یاسایە لە بنەماکانی (چڕنەکردنەوەی کارگێڕیی - عدم التركيز الاداري) نزیك بکەنەوە نەك لە لامەرکەزیەتێکی کارگێڕیی پێگەیشتوو. سەرباری ئەوەش هێشتا ژینگەی دامەزراوەیی و سیاسی و دیدگای بڕیار بەدەستانی ئەو کاتەی هەرێمی کوردستان، بە ئێستاشەوە، هاندەر و پشتیوان و ڕێخۆشکەر نەبوون بۆ پراکتیزەکردن و جێبەجێکردنی یاساکە. لەبەرئەوەی پێکهاتە و ستراکچەری دەزگا و دامەزراوەکانی حکومەتی هەرێم و وەزارەتەکان لە ساڵی (١٩٩٢) لەسەر بنەمای مەرکەزیی داڕێژراون و بەپێی بنەما و پرەنسیپەکانی "چڕنەکردنەوەی کارگێڕیی- عدم التركيز الإداري" دامەزراون و ڕێکخراون.

ئەم توێژینەوەیە هەوڵدەدات گەڕانێک بە ناو ژینگەی یاسایی ڕێکخستنی کارگێڕیی هەرێمی کوردستاندا بکات و لە ڕێگەی پشکنینی دەقی یاسا و فەرمان و پێڕەو و ڕێنماییەکانەوە هەڵسەنگاندن بۆ سروشتی پەیوەندیی ستونی و شاقوڵییانەی نێوان حکومەتی ناوەند و وەزارەتەکان لە لایەک و ئەنجومەنی پارێزگاکان لەلایەکی تردا بکات. دواتر توێژینەوەکە تیشک دەخاتە سەر ئەو ئاستەنگ و ئاڵانگارییانەی، لەڕووی دەستوریی و یاسایی و پەیکەربەندیی ڕێکخراوەیی و داراییەوە، بوونەتە ڕێگر لەبەردەم جێبەجێکردنی پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی لە هەرێمی کوردستاندا و هاوکات ڕێگەچارەی گونجاویشی بۆ ئەو کەموکوڕیی و ئاستەنگانە خستۆتەڕوو.

ماوەتەوە بڵێین ئەم توێژینەوەیە هەوێنی زنجیرەیەک کار و چالاکیی دیکەی وەک بەستنی کۆڕ و سیمینار و پانێڵ و کۆنفرانس و بڵاوکردنەوەی هۆشیاریی و ڕۆشنبیریی و پێکهێنانی فۆکەس گروپە لە شار و شارۆچکەکاندا سەبارەت بە ڕەهەندەکانی پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی و فراوانکردنی بازنەی هەڵمەتی داکۆکیکردنە لەم پرسە بە ئامانجی دانانی کاریگەریی ئەرێنی و پۆزەتیف لەسەر ناوەندەکانی بڕیار لە هەرێمی کوردستاندا.

ئامانجەکانی توێژینەوەکە:

- لابردنی بەربەستەکانی بەردەم پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی لە حوکمڕانیی هەرێمی کوردستاندا.
- هەموارکردنی دەقی یاساکانی پەیوەندیدار بە لامەرکەزیی کارگێڕیی لە هەرێمی کوردستاندا.
- خستنەڕووی ڕێگەچارەی پراکتیکی گونجاو بۆ جێبەجێکردنی لامەرکەزیی کارگێڕیی.

کێشەی توێژینەوەکە:

ئەزموونی ڕابردوو ئەوەی نیشانداین، کە سەرباری کاراکردنی یاسای ژمارە (٣)ی ساڵی (٢٠٠٩)، یاسای پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان لە دوای هەڵبژاردنی (٢٠١٤/٤/٣٠)، بەڵام هێشتا پیادەکردنی لامەرکەزیی نەچۆتە سەر ڕاستەڕێی خۆی و پێویستی بە چاکسازیی هەیە لە چوارچێوەی یاسایی و پەیکەری دامەزراوەکاندا.

گروپی بە ئامانجگیراو:

ئەو گروپانەی توێژینەوەکە بە ئامانجی گرتوون، بریتین لە:

- دەستەی سەرۆکایەتی و ئەندامانی پەرلەمانی کوردستان.
- سەرۆکایەتی و ئەندامانی ئەنجومەنی وەزیرانی حکومەتی هەرێمی کوردستان.
- ئەندامانی ئەنجومەنی پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان.
- سەرۆکی یەکە کارگێڕییەکانی هەرێمی کوردستان.
- پارتە سیاسییەکانی هەرێمی کوردستان.
- ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی.
- زانکۆکانی هەرێمی کوردستان.
- دەزگاکانی ڕاگەیاندن.

میتۆدی توێژینەوەکە:

ئەم توێژینەوەیە پشت بە میتۆدی وەسفیی شیکاریی دەبەستێت بۆ پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی لە هەرێمی کوردستاندا، بەو پێیەی وەسفی ڕاستیی بەرجەستەکردنی ئەم پرسە دەکات بەو شێوەیەی، کە هەیە و پیادەکراوە و شیکاریی بۆ هەریەک لە ناوەڕۆکی ڕێکار و بڕیار و ڕێنماییەکانی حکومەت و یاساکانی پەرلەمانی کوردستان و ئاستەنگەکانی بەردەم پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی لە هەرێمی کوردستاندا دەکات.

چوارچێوەی یاسایی لامەرکەزیی کارگێڕیی لە هەرێمی کوردستاندا

بۆ ئەوەی لە کرۆکی سیستمی کارگێڕیی دەوڵەت یان هەرێمێك تێبگەین، بەر لە هەرشتێك پێویستیمان بە پشکنینی چێوە یاساییەکەی هەیە. مەبەست لە چێوەی یاسایی لامەرکەزیی کارگێڕیی هەموو ئەو دەقە دەستوریی، یاسایی، بڕیار و ڕێنماییانە دەگرێتەوە، کە دەسەڵات و بەرپرسیارێتی لەنێوان دەسەڵاتەکانی ئەنجومەنی وەزیران و وەزارەتەکان لەلایەک و دامەزراوە خۆجێیەکان لە لایەکی تر ڕێکدەخات.

لەم ڕاستایەدا پشکنینی چێوەی یاسایی لامەرکەزیی کارگێڕیی لە هەرێمی کوردستاندا دەمانبات بەرەو خوێندنەوە و دەستنیشانکردنی دەقەکانی دەستوری عێراق و یاساکانی پەرلەمانی کوردستان و بڕیار و فەرمانەکانی سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران، کە تایبەتن بە دابەشکردنی دەسەڵاتەکان لە نێوان پایتەخت و یەکە کارگێڕییەکاندا بە ئامانجی زانینی ئاستی پێگەیشتوویی سیستمی لامەرکەزیی.

هەرێمی کوردستان وەک هەرێمێکی فیدراڵ لەسەر ئاستی عێراق پیادەی جۆرێک لە جۆرەکانی لامەرکەزیی دەکات، کە لامەرکەزیی سیاسییە، هاوکات بەپێی دەستوری ئاماژە بۆکراویش مافی ئەوەی پێدراوە، کە ببێتە خاوەنی دەستوری خۆی و لەو نێوەدا دامەزراوەی کارگێڕیی و سەر بە خودی خۆی هەبێت. بۆیە ئەم بەشەی توێژینەوەکە دابەشدەکرێت بۆ چەند تەوەرێک:

یەکەم: دەقی دەستوریی و یاسایی تایبەت بە پرسی لامەرکەزیی:

دەستور:

هەرێمی کوردستان هەتا ئامادەکردنی ئەم توێژینەوەیە نەبۆتە خاوەنی دەستوری نوسراوی خۆی، بەڵام دەقەکانی ناو دەستوری عێراقی ساڵی (٢٠٠٥) لەسەر لامەرکەزیی بریتین لە مادەکانی:

مادەی (١٢٢):

یەکەم: پارێزگا لە ژمارەیەك قەزا و ناحیە و گوند پێکهاتووە.

دووەم: ئەو پارێزگایانەی سەر بە هیچ هەرێمێك نین دەسەڵاتێکی بەڕێوەبردن و دارایی فراوانیان پێدەدرێت بە جۆرێك، کە بتوانن بە گوێرەی بنەمای (لامەرکەزیی کارگێڕیی) کاروباری خۆیان بەڕێوەبەرن و ئەوەش بە یاسا ڕێکدەخرێت.

سێیەم: ئەو پارێزگارەی ئەنجومەنی پارێزگا هەڵیدەبژێرێت سەرۆکی دەسەڵاتی جێبەجێکردنی باڵایە لە پارێزگاکەدا بۆ پیادەکردنی ئەو دەسەڵاتانەی، کە لەلایەن ئەنجومەنەوە پێبەخشراوە.

چوارەم: هەڵبژاردنی ئەنجومەنی پارێزگا و پارێزگار و دەسەڵاتەکانیان بە یاسا ڕێکدەخرێت.

پێنجەم: ئەنجومەنی پارێزگا ناکەوێتە ژێر ڕکێف و سەرپەرشتی هیچ وەزارەتێک یاخود لە لایەنێکی دەرەوەی وەزارەتەوە. داراییەکی سەربەخۆی خۆی هەیە (دەستوری عێراق، ٢٠٠٥).

سەرنج:

- هیچکام لە مادەکانی (١٢٢ و ١٢٣)ی دەستوری عیراق پاڵپشتییەکی دەستوریی بۆ ڕێکخستنی پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی لە هەرێمی کوردستاندا تێدا نییە، بەڵکو تەنها پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی لەو پارێزگایانەی عیراقدا ڕێکدەخەن، کە لە هەرێمێکدا ڕێکنەخراون.
- دەبێت لە نوسینی پرۆژە دەستوری داهاتووی هەرێمی کوردستاندا پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی زۆر بە ڕوونی و بە درێژیی دەقنوسبکرێت.

لە هەرێمی کوردستاندا بۆ ڕێکخستنی پەیوەندیی نێوان دامەزراوە خۆجێیەکان و وەزارەتەکانی ناوەند، دوو جۆر یاسامان هەیە، بەمجۆرەی خوارەوە:

یەکەم: یاساکانی تایبەت بە لامەرکەزیی کارگێڕیی:

١- یاسای بەڕێوەبردنی شارەوانییەکان. یاسای ژمارە (٦ی ساڵی ١٩٩٣)ی هەمووارکراو.

٢- یاسای هەڵبژاردنی ئەنجومەنی پارێزگا و قەزا و ناحیەکانی هەرێمی کوردستان، یاسای ژمارە (٤ی ساڵی ٢٠٠٩).

٣-یاسای پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان ژمارە (٣ی ساڵی ٢٠٠٩)ی هەمووارکراو، ئەم یاسایە بە ژێرخان و نۆبەرەی پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی دادەنرێت لە هەرێمی کوردستاندا، کە پێناسە و پێکهاتە و دەسەڵات و بەرپرسیارێتیی نێوان دامەزراوە خۆجێیەکانی پارێزگا، قەزا و ناحییەکان لەگەڵ دامەزراوەکانی پایتەختدا دیاریدەکات و هاوکات دەسەڵاتی چاودێریی و دەرکردنی پەیڕەو و ڕێنمایی لە سنوری دەسەڵاتی خۆیاندا دەبەخشێتە دامەزراوە خۆجییەکان.

ئەم یاسایە کەموکوڕی زۆری تێدایە، بە بەڵگەی ئەوەی یاساکە کۆپی و دووبارەی یاسای ژمارە (٢١)ی ساڵی (٢٠٠٨)ی عێراقە، کە بە یاسای پارێزگاکانی نەبەستراو بە هەرێمێک ناسراوە و عێراق پێش هەرێمی کوردستان ئەو یاسایەی دەرکردووە، هەروەها یاسای ژمارە (٣)ی ساڵی (٢٠٠٩) هەتا ئێستا بە تەواوی بڕگە و ماددەکانی جێبەجێنەکراوە و هەژمونی دەسەڵاتی جێبەجێکردن (بە تایبەتی وەزارەتی ناوخۆ) بە ئاشکرا بەسەر کاروبارەکانی دامەزراوە خۆجێیەکانی (پارێزگا و قەزا و ناحیە)کانەوە دیارە.

سەرنج:

ژمارەی یاساکانی پەرلەمان بۆ پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی لە هەرێمی کوردستاندا زۆر کەمن و ئەمەش ئاماژەیەکی نەرێنییە بۆ چێوەی یاسایی، جگەلەوەی کە نەبوونی دەستوریش ئەو کەموکوڕییە زیاتر دەکات.

دووەم: یاساکانی دیکەی کاریگەر لەسەر پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی:

١- یاسای ئەنجومەنی وەزیران ژمارە (٣)ی ساڵی (١٩٩٢)ی هەمووارکراو.

٢- یاسای وەزارەتی ناوخۆ ژمارە (٦)ی ساڵی (٢٠٠٩).

٣- یاسای وەزارەتی دارایی و ئابووری ژمارە (٢٥)ی ساڵی (٢٠١٠).

٤- یاسای باجی خانووبەرە ژمارە (١٦٢)ی ساڵی (١٩٥٢)ی هەمووارکراو.

٥- یاسای باجی دەرامەت ژمارە (١١٣)ی ساڵی (١٩٨٢)ی هەمووارکراو.

٦- یاسای گومرگ ژمارە (٢٣)ی ساڵی (١٩٨٤)ی هەمووارکراو.

سەرنج:

زۆربەی ئەو یاسایانەی پەیکەربەندیی و کاروباری وەزارەت و دامەزراوەکانی هەرێمی کوردستانیان ڕێکخستووە، بە نەفەسێکی مەرکەزیی داڕێژراون و کاریگەری نەرێنیان لەسەر دامەزروەکانی لامەرکەزیی جێهێشتووە.

بڕیار و فەرمان و پێڕەوەکان:

ئەنجومەنی وەزیرانی هەرێمی کوردستان بە درێژایی نۆ کابینەی پێشوو چەندین بڕیار و فەرمان و ڕێنمایی لەبارەی پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی و دابەشکردنی دەسەڵاتەکانەوە دەرکردووە، کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١- بڕیارەکانی ژمارە (١١٢٣٢ ، ١١٢٣١)ی ساڵی (٢٠١٢)، دابەزاندنی دەسەڵاتەکان بۆ پارێزگار و سەرپەرشتیاری ئیدارە سەربەخۆکان.

٢- فەرمانەکانی ژمارە (٤٥، ٤٤ ، ٤٠)ی ساڵی (٢٠١٢)، دابەزاندنی دەسەڵاتەکان بۆ پارێزگار و سەرپەرشتیاری ئیدارە سەربەخۆکان.

٣- فەرمانی ژمارە (١٧٠٠)ی ساڵی (٢٠١٦)، لەلایەن سەرۆک وەزیرانەوە بۆ هەڵوەشاندنەوەی فەرمانەکانی ژمارە (١١٢٣٢ ، ١١٢٣١).

٤- فەرمانی ژمارە (٢٠٦٢)ی ساڵی (٢٠١٦)، لەلایەن سەرۆک وەزیرانەوە بۆ هەڵوەشاندنەوەی فەرمانەکانی ژمارە (٤٥، ٤٤، ٤٠).

٥- بەیانی ژمارە (١٢)ی ساڵی (٢٠١٦)، وەزارەتی ناوخۆی هەرێمی کوردستان، دابەزاندنی دەسەڵاتەکان بۆ پارێزگار و سەرپەرشتیاری ئیدارە سەربەخۆکان.

٦- پەیڕەوی ژمارە (٢)ی ساڵی (٢٠١٩)، سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران، پێکهێنانی ئەنجومەنی شارەوانی لە هەرێمی کوردستان.

٧- فەرمانی ژمارە (٣٤٧٤)، ڕۆژی (٢٠٢٤/٧/٢٥)، سەرۆکایەتی دیوانی ئەنجومەنی وەزیران، پێدانی دەسەڵاتی دەرکردنی فەرمانی (گواستنەوەی ڕاژە) و (تەنسیب) بە پارێزگای (سلێمانی و هەڵەبجە) و ئیدارە سەربەخۆکانی (گەرمیان و ڕاپەڕین).

٨- فەرمانی ژمارە (١٧٧١٠)، ڕۆژی (٢٠٢٤/١٢/٢٣)، سەرۆکایەتی دیوانی ئەنجومەنی وەزیران، کۆتاییهێنانی دەسەڵات بە دەرکردنی فەرمانی (گواستنەوەی ڕاژە) و (تەنسیب) لەلایەن پارێزگای (سلێمانی و هەڵەبجە) و ئیدارە سەربەخۆکانی (گەرمیان و ڕاپەڕین)ەوە.

٩- کۆی ئەو ڕێنماییانەی کە وەزارەتی ناوخۆ ساڵانە ئاڕاستەی پارێزگا و ئیدارە سەربەخۆکانی دەکات، کە دواترینیان ژمارە (١٦١-ک)، لە ڕێکەوتی (٢٠٢٥/١/٨)دا دەرچووە.

سەرنج:

دەسەڵاتی جێبەجێکردن لە هەرێمی کوردستاندا پشکی شێری بەردەکەوێت لە ڕەنگڕێژکردنی چێوەی یاسایی سیستمی لامەرکەزیی، چونکە بەویستی خۆی هەرکات ویستبێتی لە ڕێگەی بڕیارو ڕێنماییەوە دەسەڵاتە کارگێڕیی و داراییەکانی بەخشیوەتە دامەزراوە خۆجێییەکان و لێشی سەندونەتەوە.

ئاستەنگەکانی بەردەم پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی لە هەرێمی کوردستاندا

لە گرنگترین ئەو ئاستەنگانەی لە هەرێمی کوردستاندا لە بەردەم چەسپاندنی لامەرکەزیی کارگێڕیدان، بریتین لەمانەی خوارەوە:

ئاستەنگی دەستووریی و یاسایی:

بەشێك لە ئاستەنگی دەستووریی لەبەردەم چەسپاندنی لامەرکەزیی کارگێڕیی لە هەرێمی کوردستاندا پەیوەستە بە پەیکەر و ستراکچەری دەوڵەتی عێراقەوە، وەك دەوڵەتێکی فیدراڵی لاسەنگ یاخود ناهاوسەنگ) نیمچە فیدراڵی – (Quasi-Federal) (واتس، ٢٠٠٦ ل٥؛ واتس، ٢٠٠٨ ل٩). کاریگەریی و لێکەوتە نەرێنییەکانی فیدراڵی لاسەنگ لە پێکهاتەی دەوڵەتی عێراقدا ڕەنگدەداتەوە. لە مادەی (١١٦)ی دەستووری فیدراڵیدا، داننراوە بە حکومەتە خۆجێیەکاندا، (سیستمی فیدراڵی لە کۆماری عێراق پێکدێت لە پایتەخت و هەرێم و پارێزگا لامەرکەزییەکان و کارگێڕییە خۆجێیەکان)، یاخود لە مادەی (١٢٢)ی دەستورەکەدا هاتووە کە (پارێزگاکان پێکدێن لە ژمارەیەك قەزا و ناحیە و گوند) (دەستووری عێراق، ٢٠٠٥).

تاکە هەرێمێك تا ئێستا لە عێراقدا دامەزراوە هەرێمی کوردستانە، لە کاتێکدا هێشتا سەرتاسەری وڵات لە پارێزگاکان پێکهاتووە، کە نەخراونەتە ناو چوارچێوەی هەرێمێك یاخود لە چەند هەرێمێکی دیکەدا ڕێکنەخراون، بێگومان ئەم جۆرە ناهاوسەنگییەش لێکەوتە و دەرئەنجامی بەرچاوی دەبێت.

پارێزگا ڕێکنەخراوەکان لە هەرێمێکدا لەگەڵ دەزگا خۆجێی و لۆکاڵیەکانیاندا ڕاستەوخۆ پەیوەستن بە دەسەڵاتی حکومەتی فیدراڵەوە، بەپێی بڕگەی یەکەم لە مادەی (١٢١)، هەرێمی کوردستانیش ماف و دەسەڵاتی ڕێکخستنی کارگێڕیی خۆجێی (پارێزگا، و دەزگا خۆجێی و لۆکاڵییەکان)ی پێدراوە.

ئەگەر بە وردی سەرنج لە هەردوو مادەی (١١٦) و (١٢٢) (دەستووری عێراق، ٢٠٠٥) بدەین؛ کە بنەمای سەرەکی ڕێکخستن و دامەزراندنی دەزگاکانی بەڕێوەبردن و حوکمڕانییە، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە یەکە کارگێڕییەکان (پارێزگا، قەزا و ناحیە) کراونەتە بنەمای بنچینەیی بۆ ڕێکخستنی یەکە خۆجێیەکان، کە سەرەتا و دەستپێکی دامەزراندنیان دەگەڕێتەوە بۆ سیستمی دابەشکردن و ڕێکخستنی کارگێڕیی لە ژێر سایە و فەلسەفەی حوکمی عوسمانیدا ١٥٣٤ - ١٩٢١(احمد ، ٢٠١٨)، ئەوەش بەڵگە نەویستە، کە دابەشکاریی و ڕێکخستنی کارگێڕیی (التقسیم و التنظیم الإداري) لەلایەک و ڕێکخستنی خۆجێی (حکومەتی لۆکاڵی) لە لاکەی تر، دوو پرسی جیاوازن.

هاوکات دابەشکاریی کارگێڕیی بە شێوەی هەرەمی) پارێزگا - قەزا - ناحیە - گوند) بۆ ئەم سەردەمە گونجاو نییە و ئامانجەکانی کارگێڕیی خۆجێی ناهێنێتەدی، بە تایبەتی ئەو پەیوەندییە ستونی و هەرەمییەی لەنێوان قەزا و ناحیەکاندا هەیە (پەیوەستکردنی ناحیە بە قەزاوە)، یاخود پێدانی ڕۆڵی نێوەندگیرانە بە قەزا لەنێوان ناحیە و پارێزگادا، کە بۆ ناحیە ئەڵقەیەکی ڕۆتین و زیادەیە (احمد ، ٢٠١٨ ل.٣٢)، بە تایبەتی ئەگەر ئەو فراوانبوونە خێرایەی کوردستان لەبەرچاو بگرین، کە ناحیەکان لە ئەنجامی ئەو کاولکاریی و خاپورکردنەی ڕژێمی بەعس لە پرۆسەی ئەنفالدا دووچاری گوندەکانی کوردستانی کرد و بەهۆیەوە زۆربەی دانیشتوانی گوندەکان بە ناچاریی لە ناحیەکاندا گیرسانەوە و نیشتەجێبوون. (تەنانەت لە ئێستادا بەشێك لە ناحیەکان لە هەندێک قەزا گەورەترن).

ئاستەنگی ڕێکخراوەیی کارگێڕیی:

لە ڕووی پەیکەربەندیی ئۆرگانی و ڕێکخراوەیی و سەربەخۆیی دەسەڵاتی سیاسی و کارگێڕیی و داراییەوە، یاسای ژمارە (٣) ی ساڵی (٢٠٠٩) ، پارێزگار و ئەنجومەنی پارێزگاکانی لە چوارچێوەی بنەماکانی " چڕنەکردنەوەی کارگێڕیی - عدم التركيز الاداري"دا لە قاڵبداوە:

بە پێی بڕگەی یەکەمی مادەی هەژدەمی یاسای ناوبراو: پارێزگار، کە بەرپرسی یەکەمی دەسەڵاتی جێبەجێکردنە لە پارێزگادا، بە پلەی وەکیل وەزیر، لە ڕووی کارگێڕییەوە (بە سەرجەم پێکهاتە و موڵك و ماڵ و کارمەند و فەرمانبەرانی پارێزگاوە) پەیوەستکراوە بە وەزارەتی ناوخۆ (یاسای پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان، ٢٠٠٩).

دەسەڵاتی کارگێڕیی و سەربەخۆیی کارگێڕیی، هەر لە دامەزراندن و گواستنەوەی فەرمانبەران لە نێوان بەڕێوەبەرایەتییە گشتییەکانەوە تا دەگات بە دەستکاریکردنی پەیکەری کارگێڕیی و ڕێکخستنی بەڕێوەبەرایەتی و بەش و هۆبەکانی ناو خودی پارێزگا، لە دەسەڵاتی پارێزگادا نییە و پێویستە ڕەزامەندی وەزارەتی بۆ وەربگیردرێت .ئەرك و ئامانجی وەزارەتی ناوخۆ بەپێی یاسای وەزارەتی ناوخۆ یاسای ژمارە (٦)ی ساڵی (٢٠٠٩)، جێبەجێکردنی سیاسەتی گشتی حکومەتی هەرێمی کوردستان و پاراستنی یەکپارچەیی و دابینکردنی سەقامگیری و ئاسایشی گشتی ناوخۆیە (یاسای وەزارەتی ناوخۆ، ٢٠٠٩) .

شایانی باسە، بەهۆی سروشتی کاروبارەکان و زۆریی ئەرکەکانی وەزارەتی ناوخۆ، لە پەیکەرێکی ئاڵۆز و فراواندا ڕێکخراوە، جگە لە پێگەی وەزیر و دوو جێگرەکەی و نوسینگەکانیان، نزیکەی بیست دەزگا و پێکهاتە لەخۆدەگرێت (بە جومگەی سەرەکی و بەڕێوەبەرایەتی گشتییەوە)، پارێزگاکان لە ڕێگەی دوو جومگەوە (پارێزگار و قائمقام و بەڕێوەبەری ناحیە، بە پێی: م ١/ بڕگەی پێنجەم، م ٣/ بڕگەی شەشەم و حەوتەم) هەروەها بەڕێوەبەرایەتیی کارگێڕیی خۆجێی لە پارێزگاکاندا بە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کارگێڕیی خۆجێی لە ناو وەزارەتی ناوخۆدا (م ٣/ بڕگەی دەیەم)، پەیوەستکراون بە وەزارەتی ناوخۆوە (یاسای وەزارەتی ناوخۆ، ٢٠٠٩) .

٠ئاستەنگی دارایی:

حکومەتە خۆجێییەکان بەشێکی سەرەکین لە پرۆسەی بەڕێوەبردن و حوکمڕانی، بەرپرسیارێتی دابینکردن و پێشکەشکردنی خزمەتگوزارییە گشتییەکانی شار و شارۆچکەکان و گەشەپێدانی ناوچە و دەڤەرەکانیان دەکەوێتە سەرشان.

حکومەتە خۆجێیەکان، بۆ ئەوەی بتوانن وەك پێویست ئەرکەکانیان جێبەجێبکەن و کاروبارەکانیان بەڕێوەبەرن، بە دڵنیایی پێویستیان بە بودجە و داهات و داراییە، سەرچاوەی دارایی حکومەتە خۆجێیەکان بە شێوەیەکی گشتی بریتیە لە:

یەکەم/ ئەو بڕە پارەیەی، کە حکومەتی هەرێم یاخود حکومەتی فیدراڵ بە شێوەیەکی دادپەروەرانە لە بودجەی گشتی بۆ حکومەتە خۆجێیەکان دابینیدەکات.

دووەم/ ئەو داهاتانەی، کە حکومەتە خۆجێیەکان لە سنوری کارکردنیاندا (بەپێی یاسا) بەدەستیدەهێنن و کۆیدەکەنەوە، وەک باج و ڕسومات و سەرپێچی و داهاتی فرۆشتن و بە کرێدانی موڵك و ماڵی میریی.

بەبێ دیاریکردن و دابینکردنی سەرچاوەی داهات و دارایی گونجاو بۆ حکومەتە خۆجێیەکان (هاوسەنگی نێوان بەرپرسیارێتی، و دەسەڵات و توانستی دارایی) بە دڵنیایی شکستدەهێنن

لە بەڕێوەبردنی کاروبارەکان و ڕاپەڕاندنی ئەرکەکانی سەرشانیان.

یاسای پارێزگاکان لە مادەی بیست و حەوتەم و لە چوار بڕگەی گشتیدا بەبێ دیاریکردنی هیچ ژمارە و بڕ و ڕێژەیەك لە داهات و دارایی، باسی دارایی پارێزگاکانی کردووە. لەکاتێکدا تەرازوی هاوسەنگی لە نێوان بودجە و داهات و دارایی پارێزگا و بەرپرسیارێتی و ئەرکەکانیدا زۆر لاسەنگە لە هەرێمی کوردستاندا (یاسای پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان، ٢٠٠٩).

ئاستەنگی دید و پەیکەربەندیی مەرکەزیی حزبە سیاسییەکان:

سیستمی مەرکەزیی و لامەرکەزیی پرسێک نییە تەنها تایبەت بێت بە پەیکەربەندیی حکومەتەوە، بەڵکو لە کایەی سیاسیشدا دوو مۆدێلی حزبی مەرکەزیی و لامەرکەزیی بوونیان هەیە. حزبی لامەرکەزیی ئەو مۆدێلەیە، کە بەرژەوەندی و خواستی ڕێکخستنەکانی لەسەر ئاستی ناوچە و یەکە کارگێڕییەکان بە هەند وەردەگرێت، سەربەخۆیی دارایی و ئازادیی بڕیاردانی چالاکییان لە سنوری ناوچەکەکانی خۆیاندا هەیە و بە ڕێگەی هەڵبژاردن لە ڕێکخستنەکانی خوارەوە بۆ سەرەوە کاندیدانی خۆیان بۆ دەستەی باڵای حزب و ئەنجومەنە هەڵبژێردراوەکانی وەک (پەرلەمان، ئەنجومەنی پارێزگا، قەزا و ناحییەکان)، هەڵدەبژێرن بۆ ئەوەی لە لایەکەوە شەرعییەت لە بنکەی جەماوەری خۆیانەوە وەربگرن و لە لایەکی دیکەشەوە لە بەردەمیاندا بەرپرسیاربن. واتە دەستەی سەرکردایەتی حزب لە مۆدێلی لامەرکەزیدا کۆکراوەیەکە لە نوێنەرانی هەڵبژێردراوی هەموو ناوچەکان، هەریەکەشیان ئەندامی پارتەکەیەتی لە ناوچەی نیشتەجێبوونی خۆیدا. بەڵام هەرچی مۆدێلی حزبی مەرکەزییە بەوە دەناسرێتەوە، کە پێکهاتە و ڕێکخستنێکی قوچەکی و ستونی هەیە، کۆی دەسەڵات و بڕیارەکان لەلای کەسی یەکەمی حزبەکە و دەستە باڵاکان کۆدەبێتەوە، ئەوەی پێویستە لەسەر دەستە و ڕێکخستنەکانی خوارەوەی حزب، زیاتر و زیاتر بەجێگەیاندنی بڕیار و فەرمانەکانی سەرەوەیە (ئارام و کاروان، ٢٠٢٠ ل ٨).

ئەگەر ئەم پێناسەیە بە بنەما وەربگرین بۆ هەڵسەنگاندنی حزبە سیاسییەکانی هەرێمی کوردستان، دەتوانین بڵێین بەشێوەیەکی گشتی حزبەکانی هەرێمی کوردستان پرۆسەی بڕیارسازیی و پەیکەربەندیی ئۆرگانییان ستونی و مەرکەزییە، سەر بە مۆدێلی حزبی مەرکەزین، بە بەڵگەی ئەوەی بڕیاردان لەناو حزبەکانی هەرێمی کوردستاندا ستونی و مەرکەزییە و لە دەستەی باڵای حزبدا بڕیاری پەیوەندیدار بە کاروباری ناوچە جوگرافییەکان دەردەچێت، بە بێ گەڕانەوە بۆیان، جگە لەوەی سەربەخۆیی داراییان نییە و بەرپرسی ڕێکخستنەکان لە سەر ئاستی قەزا (مەڵبەند، لق، باژێڕ، ئۆفیس... هتد) ڕاستەوخۆ لەلایەن دەستە باڵاکان و کەسی یەکەمی حزبەکانەوە دیاریدەکرێن، تەنانەت هەندێکجار بڕیار بەدەستانی حزبەکە خەڵکی ناوچەکە یان دانیشتووی سنورەکەش نین (ئارام و کاروان، ٢٠٢٠ ل ٢١٥). جا ئەگەر حکومەتی هەرێمی کوردستان لە حزبگەلێکی مەرکەزیی پێکبێت، دەرئەنجام ئەو حکومەتەشی دروستیدەکەن بە سروشتی خۆی مەرکەزیی دەبێت و ئەمەش بە یەکێک لەئاستەنگە گەورەکانی بەردەم پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی دادەنرێت لە هەرێمی کوردستاندا.

ئاستەنگی دووانەیی نێوان شارەوانی و ئەنجومەنی پارێزگاکان:

بوونی دوو ئەنجومەنی خۆجێی جیاواز - بە دوو یاسای جیاواز - لە هەرێمی کوردستاندا یەکێکە لە بەربەستەکانی بەردەم چەسپاندنی سیستمی لامەرکەزیی خۆجێی. هەربۆیە ڕێکخستنی پەیوەندیی نێوان ئەنجومەنی پارێزگا و ئەنجومەنی شارەوانییەکان پێویستی بە یەکێک لەم دوو ڕێگەچارەیە هەیە:

یەکەم:

أ : گواستنەوەی دەسەڵاتەکانی ئەنجومەنی شارەوانیی یەکە کارگێڕییەکان (جومگە یان دەستەی بڕیاردان) بۆ ئەنجومەنەکانی پارێزگا و قەزا و ناحیەکان. گۆڕینی سەرۆکایەتی شارەوانی پارێزگاکان بۆ بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانی پارێزگا (دەزگای جێبەجێکردن) و پەیوەستکردنی ئەو فەرمانگە و بەڕێوەبەرایەتیانەی کە سروشتی کار و خزمەتگوزاریەکانیان نزیکە لە شارەوانیەکانەوە.

ب : چاکسازیی و موتوربەکردنی یاسای بەڕێوەبردنی شارەوانییەکانی هەرێمی کوردستان یاسای ژمارە (٦)ی ساڵی ١٩٩٣ی هەموارکراو لە ناو یاسای ژمارە (٣)ی ساڵی (٢٠٠٩)ی هەموارکراوی پارێزگاکاندا، بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کە دەبێت ئەم ماددانەی ناو یاساکەی شارەوانی هەمواربکرێنەوە یان هەڵبوەشێندرێنەوە کە پەیوەندیدارن بە پێکهێنان و ئەرک و کاروبارەکانی ئەنجومەنەکەوە، لەوانش وەک ماددەکانی: چوارەم، هەشتەم، حەقدەیەم، هەژدەیەم، نۆزدەیەم، بیستەم، بیست و یەکەم، بیست و دووەم، بیست و سێهەم، بیست و چوارەم، بیست و پێنجەم، بیست و شەشەم، بیست و حەوتەم، بیست و هەشتەم، بیست و نۆیەم، سییەم، سی و یەکەم، سی و سێیەم، سی و چوارەم، سی و پێنجەم، سی و هەشتەم، چل و سێهەم، چل و حەوتەم، چل و هەشتەم، چل و نۆیەم (یاسای بەڕێوەبردنی شارەوانییەکان، ١٩٩٣).

دووەم: ڕێکخستنەوەی شارەوانییەکان، وەک ئاست و یەکەی بنچینەیی حکومەتی خۆجێی

لە هەرێمی کوردستاندا وەک زۆربەی ویلایەت و هەرێمەکانی نێو دەوڵەتانی فیدراڵی

لە جیهاندا (احمد، ٢٠١٨). لە چوارچێوەی یاسای پارێزگاکاندا، بەپێی ئەو میکانیزمەی، کە لە خاڵی (ب)ی بڕگەی یەکەمی سەرەوەدا خراوەتەڕوو، یاخود بە یاسایەکی تایبەت (شێوازی هەڵبژاردنی ئەنجومەن، ژمارەی ئەندامان بەپێی ڕێژەی دانیشتوان، پەیکەر و پێکهاتەی دامەزراوەکە) دیاریبکرێت.

پێکهێنانی ئەنجومەنی شارەوانی (جومگە یان دەستەی بڕیاردان) لە پارێزگاکانی کوردستاندا (بەم شێوازەی ئێستا) بەرجەستەکردنی بنەماکانی "چڕنەکردنەوەی کارگێڕیی - عدم التركيز الاداري"یە نەک لامەرکەزیی کارگێڕیی، هاوکات ئەندامانی ئەنجومەن، دوو ڕۆڵ دەبینن (ئەرکی جێبەجێکردن و ئەرکی بڕیاردان)، لە لایەک سەرۆک یان بەڕێوەبەری گشتی دەزگا خزمەتگوزارییەکانی پارێزگان (دەزگای جێبەجێکردن) و لەلایەکی دیکەوە ئەندامانی ئەنجومەنن (دەزگای بڕیاردان)، بێگومان پێکهێنانی دامەزراوەی خۆجێی (لامەرکەزیی کارگێڕیی) بەم شێوازە، دوورە لە سروشتی دیموکراسیی کارگێڕی و لەگەڵ بنەماکانی جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکاندا یەکناگرێتەوە.

ئاستەنگیی ژینگەی دامەزراوەیی:

ژینگەی دامەزراوەیی و سیستەمی کارگێڕی لە هەرێمی کوردستاندا ژینگەیەکی هاوکار و لەبار نییە بۆ چەسپاندنی لامەرکەزیی کارگێڕیی، بە بەڵگەی ئەوەی کە پەیکەری دەزگا و دامەزراوە سەرەکییەکانی بەڕێوەبردن و حوکمڕانی، هەر لە سەرۆکایەتی هەرێم و ئەنجومەنی وەزیرانەوە تا دەگات بە سەرجەم وەزارەت و دەستە و فەرمانگە و دەزگا سەربەخۆکان، بە شێوازێك داڕێژراون، تێیاندا ڕەچاوی پەیڕەوکردنی سیستەمی لامەرکەزیی و چەسپاندنی ئەنجومەنە خۆجێیەکان نەکراوە، بە تایبەت وەزارەتە خزمەتگوزارییەکانی وەک ئاوەدانکردنەوە و نیشتەجێکردن، گەشتوگوزار و شارەوانییەکان، کار و کاروباری کۆمەڵایەتی، کشتوکاڵ، تەندروستی، دارایی، پەروەردە، ڕۆشنبیریی (احمد، ٢٠١٨)، کە هەریەک لەم وەزارەتانە لە پارێزگاکاندا بەڕێوەبەرایەتیی گشتییان هەیە و دوای هەڵبژاردنیان لە لایەن ئەنجومەنی پارێزگاوە، بەڕێوەبەرە گشتییەکان پەیوەستدەبن بە وەزارەتەکانیانەوە و بەمەش لە لایەك (خۆیان و فەرمانگە و بەڕێوەبەرایەتی و کارمەند و فەرمانبەرەکانیان) لەسەر بنەمای "چڕنەکردنەوەی کارگێڕیی-عدم التركيز الاداري" وەك دەزگایەکی کارگێڕی و پێکهاتە و جومگەیەکی وەزارەت پابەند دەکرێن بە جێبەجێکردنی سیاسەت و بەرنامەی کاروباری وەزارەتەوە و لە لایەکی تریشەوە وەك دامەزراوەیەکی خۆجێی و دەزگایەکی هەڵبژێردراو، پابەندی ئەنجومەنی پارێزگا و خواست و پێداویستی هاوشاریان دەبن.

بۆیە پێویستە پەیکەر و پێکهاتەی وەزارەتەکان (بە تایبەت وەزارەتە خزمەتگوزارییەکان) پێداچوونەوەیان بۆ بکرێت و یاسا و مەرسومەکانیان لەسەر بنەمای دیموکراسیی کارگێڕیی (لامەرکەزیی) ڕیفۆرمبکرێن و دابڕێژرێنەوە و بە یاسای پارێزگاکان (دوای هەمووارکردن) موتوربە بکرێن.

دروستترە چاکسازیی لە پەیکەری وەزارەت و دامەزراوەکان بە جۆرێك بکرێت، کە وەزیرەکان ئەرکی ڕابەرایەتی وەزارەتەکان لە ئەستۆبگرن و پلانی ستراتیجی و نیشتمانی دابڕێژن و چیتر سەرقاڵ نەکرێن بە بەڕێوەبردنی کاری ڕۆژانە و ڕۆڵی بەڕێوەبەر و بەڕێوەبەری گشتیی پارێزگاکان نەگێڕن، بەڵکو لەبری ئەوە ڕۆحی لامەرکەزیی کارگێڕی و دارایی ڕاستەقینە لە هەناوی یاسای وەزارەت و دەزگا خزمەتگوزارییەکان و دەستە سەربەخۆکاندا ڕەنگبداتەوە، پارێزگار و بەڕێوەبەرە گشتییەکانی پارێزگاکان بە ئەندازەیەك دەسەڵاتی دارایی و ڕێکخراوەییان پێبدرێت، کە هاوسەنگ بێت لەگەڵ بارگرانی و سەختی ئەرکەکانیان.

پێشنیاری ڕێگەچارەیەک:

لەپێناو دروستکردنی ژینگەیەکی گونجاو بۆ پێگەی حکومەتە خۆجێیەکان لە پەیکەری ڕێکخراوەیی حکومەتی هەرێمدا، تا بتوانن هاوشان و هاوتەریب لەگەڵ دامودەزگا و وەزارەتەکان کاروبار و ئەرکەکانی سەرشانیان وەك پێویست بەڕێوەببەن، هەروەها بە ئامانجی فەراهەمکردنی پێگە و سەکۆیەکی دانپێدانراو بۆ پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان لەناو ئەنجومەنی وەزیراندا، تا بتوانن ڕاستەوخۆ دەنگوڕەنگ و پێداویستی شارەکان بگەیەنن (نزیککردنەوەی حکومەت لە خەڵك)، پێشنیاز دەکەین بە دامەزراندنی دەزگایەك بە ناوی (دەستەی هەماهەنگیی کارگێڕیی خۆجێی). {بۆ زانیاری زیاتر لەم بارەیەوە سەیری پاشکۆی ژمارە -١- بکە}. ئەرك و ئامانج و پێکهاتەی دەستەکە بە یاسایەك ڕێکبخرێت و دەستەکە بەم شێوەیە پێکبهێنرێت:

1- سەرۆکی دەستە، بە پلەی وەزیر بێت (تا بتوانێت ڕاستەوخۆ خواست و گرفت و داواکاری پارێزگاکان بگەیەنێتە ئەنجومەنی وەزیران).

2- پارێزگارەکان.

3- سەرۆکی ئەنجومەنی پارێزگاکان.

4- چەند پسپۆڕێکی ئەکادیمی : کارگێڕیی، ئابوریی، یاسایی.

ئەرکەکانی دەستەی هەماهەنگی :

1 - ئەم دەستەیە لە جیاتی وەزارەتی ناوخۆ سەرپەرشتی کاروباری پارێزگاکان دەکات و پارێزگاکان بەم دەستەیەوە پەیوەستدەکرێن.

2- ئەرکی پێشخستن و پەرەپێدانی سیستمی کارگێڕیی خۆجێیەتی لە ئەستۆ دەگرێت، لە ڕێگەی دامەزراندنی پەیمانگە و دامەزراوەی تایبەت بەم بوارە، لەسەر بنەمای زانستی و سوود بینین لە ئەزموونی وڵاتانی هاوچەرخ و پێشکەوتوو.

3- بە هەماهەنگی ئەنجومەنی وەزیران و بە سەرپەرشتی سەرۆکی حکومەت، پێداچوونەوە و چاکسازیی لە یاسای وەزارەتە خزمەتگوزارییەکان (یاسا ئۆرگانییەکان، القوانین التنظیمیة)دا دەکات و لەسەر بنەمای لامەرکەزیی کارگێریی و دارایی دایاندەڕێژێتەوە و وەك پرۆژە یاسا دەیخاتە بەردەم ئەنجومەنی وەزیران تا ئاڕاستەی پەرلەمانی بکات.

4- ئەم دەستەیە پێداچوونەوە بە پرۆسەی (دابەشکاریی کارگێڕیی - التقسیمات الاداریة)
لە هەرێمی کوردستاندا دەکات و لە ئاکامدا پێکهاتە و پەیکەری ڕێکخستنی کارگێڕیی شار و شارۆچکەکان (ژمارە و قەبارە و ئاست و پەیوەندی و پەیکەربەندیی یەکە کارگێڕییەکان لەگەڵ یەکتردا) لەسەر بنەمای لامەرکەزیی خۆجێی بە جۆرێك دادەڕێژێتەوە، کە گونجاو بێت لەگەڵ ڕەوتی دیموکراسی و ئامانجەکانی کارگێڕیی خۆجێی سەردەمدا.

5- هەماهەنگیی وەزارەت و دەزگا نیشتمانییەکان لەگەڵ پارێزگا و حکومەتە خۆجێی و لۆکاڵییەکان ڕێکدەخات.

6- بەردەوام بە بڵاوکردنەوەی هۆشیاری و ڕۆشنبیریی سەبارەت بە پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی لە ڕێگەی ئامادەکردن و چاپکردنی بڵاوکراوە و پەیپەر، توێژینەوە، بەستنی کۆڕ، سیمینار و وۆرکشۆپ و پانێڵ بۆ چین و توێژەکانی کۆمەڵگە و ئامادەکردنی پرۆمۆ و ئینفۆگرافیک و ڤیدیۆگرافیک و پەخشکردنی بەرنامە و دیدار و چاوپێکەوتن لە دەزگاکانی ڕاگەیاندن و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان.

7 - ئامادەکردنی پرۆژە یاسا بۆ ئەو بابەتانەی کە پەیوەستن بە پەرەسەندنی پرسی سیستمی لامەرکەزیی کارگێڕیی و بە پتەوکردنی پێگەی حکومەتە خۆجێیەکان لە پرۆسەی بەڕێوەبردن و حوکمڕانی لە هەرێمی کوردستاندا.

- ئامادەکردنی پرۆژە یاسایەك بۆ هەمووارکردنی یاسای ژمارە (٤)ی ساڵی (٢٠٠٩)، کە تایبەتە بە هەڵبژاردنی ئەنجومەنی پارێزگا و قەزا و ناحیەکان، بە مەبەستی دەستەبەرکردنی (نوێنەرایەتیی جوگرافیی دادپەروەر – التمثیل الجغرافي العادل) بۆ سەرجەم یەکە کارگێڕییە خۆجێیەکانی سنووری هەر پارێزگایەک و دیاریکردنی ژمارەی کورسی بۆ هەر یەکەیەکی خۆجێی لەسەر بنەمای ژمارەی دانیشتوان.
- ئامادەکردنی پرۆژە یاسایەك بۆ چارەسەری پرسی ئیدارە سەربەخۆکان لەسەر بنەمای (زانستی ، یاسایی و کارگێڕیی) بە ئامانجی فۆرمەڵەکردن و جێگیرکردنی پێگەی ئیدارە سەربەخۆکان لە یاسای پارێزگاکانی هەرێمی کوردستاندا.
- ئامادەکردنی پرۆژە یاسایەك بۆ چارەسەرکردن و یەکخستن و ڕێکخستنی پرسی شارەوانییەکان و ئەنجومەنی پارێزگاکان، کە لە ئێستادا هەر یەکەیان بە یاسایەکی تایبەت و جیاواز ڕێکخراون.
- ئامادەکردنی پرۆژە یاسایەکی تایبەت بە هەمووارکردنی یاسای پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان یاسای ژمارە (٣)ی ساڵی ٢٠٠٩ی هەمووارکراو، ئەویش بە لەبەرچاوگرتنی ئەم پێشنیارانە:

1- مادەی یەکەم:
چوارەم : وەزارەت بگۆڕدرێت بۆ دەستە.
پێنجەم: وەزیر بگۆڕدرێت بۆ سەرۆکی دەستە.

2- مادەی سێیەم:
کەسایەتی مەعنەوی بە ئەنجومەنە خۆجێیەکان ببەخشرێت.

3- مادەی چوارەم:
ژمارەی ئەندامانی ئەنجومەنەکان لەگەڵ پارێزگاکانی عێراق هاوتابکرێت.

4- مادەی شەشەم:
بڕگەی سێیەم:
لا بدرێت و لە مادەیەکی سەربەخۆدا بەم شێوەیە دابڕێژرێت:
یەکەم: هەڵبژاردنی پارێزگار ڕاستەوخۆ لە ناو هاوڵاتیانەوە ئەنجام بدرێت.
دووەم: هەڵبژاردنی پارێزگار و ئەندامانی ئەنجومەن لە یەک ڕۆژدا ئەنجام بدرێت.

بڕگەی دوازدەم:
1- ڕەزامەندی دەربڕین بە زۆرینەی ڕەهای ئەندامانی ئەنجومەن لەسەر ئەو پاڵێوراوەی، کە پارێزگار بۆ پڕکردنەوەی پۆستی هەردوو جێگری پارێزگا پێشکەشیان دەکات... هتد.
2 -ڕەزامەندی دەربڕین بە زۆرینەی ڕەهای ئەندامانی ئەنجومەن لەسەر ئەو پاڵێوراوەی، کە پارێزگار بۆ پڕکردنەوەی پۆستی بەڕێوەبەرە گشتییەکان لە پارێزگادا پێشکەشیان دەکات .
5- مادەی حەڤدەم
زیادکردنی بڕگەیەك بەم شێوەیە:
دەستەی جێبەجێکار (ئەنجومەنی وەزیرانی بچووککراوە لەسەر ئاستی پارێزگا) لەسەر بنەمای یاسا کارپێکراوەکان پەیڕەوێك بۆخۆی دادەڕێژێت و کۆبونەوەی بەردەوام (دەوری) ئەنجامدەدات .
6- مادەی هەژدەیەم
یەکەم: پارێزگار لە ڕووی کارگێڕییەوە بەستراوەتەوە بە (دەستەی هەماهەنگیی کارگێڕیی خۆجێی).
7- مادەی بیست و دووەم
بڕگەی یەکەم: بەم شێوەیە دابڕێژرێتەوە: وەزیری تایبەتمەند لەسەر بنەمای لامەرکەزیی و لەپێناو بەرژەوەندیی پارێزگادا بەشێك لە دەسەڵاتەکانی بە پارێزگار دەبەخشێت.
8- مادەی بیست وحەوتەم
پێویستە دەزگا و دامەزراوە داراییەکان یەکبخرێن و لەسەر ئاستی پارێزگا تەنها یەك بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی داهات و خەرجی پارێزگا هەبێت .
بڕگەی سێیەم : بەم شێوەیە دابڕێژرێت:
ئەو پیتاك و بەخششانەی، کە بە ڕەزامەندی ئەنجومەنی پارێزگا دێتە دەستی .
زیادکردنی دوو بڕگەی دیکە بۆ ئەم مادەیە بەم شێوەیە :
پێنجەم : وەرگرتنی قەرزی ناوخۆیی بە ڕەزامەندیی ئەنجومەنی پارێزگا.
شەشەم: تەرخانکردنی ڕێژەیەك لە داهاتەکانی (باج ، ڕەسم، پێبژاردن "غەرامات") بۆ کارگێڕییە خۆجێییەکان، کە لە سنوری پارێزگا کۆدەکرێنەوە، بە مەرجێك ڕێژەکەی لە (٣٠%) کەمتر نەبێت.

دەرئەنجام:

توێژینەوەکە بەم دەرئەنجامانەی خوارەوە گەیشتووە:

١ - پاڵپشتیی دەستووریی تایبەت بە جێگیرکردنی پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی لە هەرێمی کوردستاندا، نییە.

٢- لە هەرێمی کوردستاندا، زیاتر لە یاساکانی پەیوەندیدار بە لامەرکەزیی کارگێڕیی، کار بە بڕیار و فەرمان و ڕێنماییەکانی دەسەڵاتی جێبەجێکردن دەکرێت، کە ئەوەش لاوازترین ئاستی جێبەجێکردنی لامەرکەزییە.

٣- ئەو یاسایانەی پەیکەربەندیی و کاروباری وەزارەتەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان ڕێکدەخەن بە نەفەسێکی مەرکەزیی داڕێژراون و بوونەتە درێژەپێدەر و بەرهەمهێنەرەوەی میراتی مەرکەزیی.

٤- زۆربەی بڕیار و فەرمان و ڕێنماییەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان لەبەر ڕۆشنایی یاساکانی پەیوەندیدار بە لامەرکەزیی کارگێڕیی دەرناچن، ئەمەش وایکردووە بنەماکانی مەرکەزیی لەناو بڕیارو فەرمان و ڕێنماییەکاندا، بەراورد بە یاساکان، زۆرتر بن.

٥- ژمارەی یاساکانی پەرلەمانی کوردستان بۆ ڕووماڵ و ڕووپێوکردنی ڕەهەندەکانی لامەرکەزیی کارگێڕیی کەمن و لە ئاستی پێویستدا نین.

٦- بەشێکی زۆر لە توخمە لامەرکەزییەکانی نێو یاسای پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان یاسای ژمارە (٣)ی ساڵی (٢٠٠٩)ی هەمواركراو بەپێی پێویست جێبەجێ ناکرێن و نەخراونەتە خزمەت دەستەبەرکردنی لامەرکەزیی کارگێڕییەوە.

پێشنیاز و ڕاسپاردەکان:

لەپێناو چەسپاندنی بنەماکانی پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی، ئەم پێشنیاز و ڕاسپاردانە دەخەینەڕوو:

١- لە دەستوری داهاتووی هەرێمی کوردستاندا ڕووبەرێکی گەورە لە دەستورەکە بدرێتە پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی و گرنگە تێیدا دەسەڵاتە حەسرییەکان (دیاریکراوەکان) بۆ حکومەتی ناوەند یاخود بۆ ئەنجومەن و حکومەتە خۆجێیەکان دیاریبکرێن.

٢- ژمارەی یاساکانی تایبەت بە پرسی لامەرکەزیی لەلایەن دەسەڵاتی یاسادانانەوە، بەپێی پێویست، زیادبکرێن.

٣- دەسەڵاتی جێبەجێکردن کەمترین پشکی هەبێت لە دەرکردنی بڕیار و فەرمان و ڕێنمایی تایبەت بە جێبەجێکردنی پرسی لامەرکەزیی کارگێڕیی.

٤- کۆی ئەو یاسایانەی تایبەت و پەیوەندیدارن بە دامەزراوەکانی لامەرکەزیی کارگێڕیی بە نەفەسی کاڵکردنەوە و سڕینەوەی مەرکەزیی کارگێڕیی و قووڵکردنەوەی لامەرکەزیی کارگێڕیی هەمواربکرێنەوە، تا ئەو ڕادەیەی ئەگەر پێویست بکات یاسای تازەشیان بۆ دەربچێت.

٥- پەیکەربەندیی کارگێڕیی دامەزراوەکانی حوکمڕانی لە هەرێمی کوردستاندا بە جۆرێک دابڕێژرێنەوە، کە بگونجێن لەگەڵ مەبەست و ئامانجەکانی لامەرکەزیی کارگێڕیدا.

٦- پەیوەندیی نێوان ئەنجومەنی پارێزگا و ئەنجومەنەکانی شارەوانی بە یاسا ڕێکبخرێتەوە و دەسەڵاتەکانی ئەنجومەنی شارەوانیی یەکە کارگێڕییەکان بۆ ئەنجومەنەکانی پارێزگا و قەزا و ناحیەکان بگوێزرێنەوە.

٧- بە یاسایەك لە پەرلەمانەوە دەزگایەك بە ناوی (دەستەی هەماهەنگیی کارگێڕیی خۆجێی) دابمەزرێت بە ئامانجی سەرپەرشتیکردنی کاروباری پارێزگاکان لەرووی چەسپاندنی لامەرکەزیی کارگێڕییەوە و پەیوەستکردنی پارێزگاکان بەم دەستەیەوە.

سەرچاوەکان:
١.یاسای ژمارە (٢)ی ساڵی ٢٠١٣، یاسای زانکۆ تایبەتەکان لە هەرێمی کوردستان-عێراق
٢. قانون التعليم العالي االهلي رقم ٢٥ لسنة ٢٠١٦
1. Antalyalı, Ö.L. (2007) 'Tarihsel süreç içerisinde üniversite misyonlarının oluşumu', Journal of Suleyman Demiral University, 6.
2. Deaux, K. (2011) Social identity. Academic Press.
3. Deaux, K. (2015) 'Social identity in sociology', in International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. 2nd edn, vol. 22. [Publisher details if required].
4. Hogg, M.A. (2000) 'Subjective uncertainty reduction through selfcategorization: A motivational theory of social identity processes', European Review of Social Psychology.
5. Kıroğlu, H. (2020) Sosyal, Beşeri ve idari bilimler alanında akademik çalışmalar. Cilt 5. Ankara: Gece Kitaplığı.
6. Saban, A.İ. (2016) 'Üniversitenin Kuruluş ve Öğretim Amacı Ne Olmalıdır?', MSKU Journal of Education, 3(2).
7. Stets, J.E. and Burke, P.J. (2000) 'Identity theory and social identity theory', Social Quarterly.
8. Tajfel, H. and Turner, J.C. (1979) 'An integrative theory of intergroup conflict', in Austin, W.G. and Worchel, S. (eds.) The Social Psychology of Intergroup Relations. [Publisher details if required].
9. Tajfel, H. and Turner, J.C. (1986) 'The social identity theory of intergroup behaviour', in Worchel, S. and Austin, W.G. (eds.) Psychology of Intergroup Relations. [Publisher details if required].
10. Turner, J. and Oakes, P. (1986) 'The significance of the social identity concept for social psychology with reference to individualism, interactionism and social influence', British Journal of Social Psychology.
11. Turner, J.C. (1982) 'Towards a cognitive redefinition of the social group', in Tajfel, H. (ed.) Self Identity and Intergroup Relation. Cambridge: Cambridge University Press.

Vision Foundation
for Strategic Studies